

Hrvatska državnost u srednjem vijeku između historije i mita

Knjižica sažetaka

*E Anno ab incarnatione
domini milij. In pe
re simpto. bar no
Christo: aq: n: s: un
act: so: sci: ch: s: fo: go
lee: fa: m. abbe: pe: a
Cote: a: est: b:; phof
arm: so: lup: aest:
ndo: aest: e. dar
t. C: a: o: a: da: p: br*

Zagreb, 4. prosinca 2024.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Konferencijska dvorana knjižnice

Colloquia Mediaevalia Croatica

VI

Hrvatska državnost u srednjem vijeku između historije i mita

Znanstveni skup u organizaciji Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

u povodu 150. obljetnice studija povijesti na Filozofskom
fakultetu i obilježavanja proglašenja Hrvatskog Kraljevstva

Program i sažetci

Zagreb, Filozofski fakultet, 4. prosinca

2024

Colloquia Mediaevalia Croatica VI:

Hrvatska državnost u srednjem vijeku između historije i mita

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta

Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3

10 000 Zagreb

ORGANIZACIJSKI SAVJET

Luka Špoljarić

Trpimir Vedriš

KONTAKT

Trpimir Vedriš

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta

Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3

10 000 Zagreb

Tel.: +385(1)4092155

E-pošta: tvedris@m.ffzg.hr

Urednici Luka Špoljarić i Trpimir Vedriš

Tehnički urednik Trpimir Vedriš

Tisak Monogram j.d.o.o., Zagreb, studeni 2024.

PROGRAM

Colloquia Mediaevalia Croatica VI:
Hrvatska državnost u srednjem vijeku
između historije i mita

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Konferencijska dvorana Knjižnice
4. prosinca 2024.

(9,00-9,30)

Otvaranje skupa Trpimir Vedriš · *Uvodne riječi*

(9,30-11,00)

I Hrvatska država za narodnih vladara
(predsjeda Josip Banić)

1. Neven Budak · *Pitanje državnosti u ranom srednjem vijeku*
2. Trpimir Vedriš · *Dvor hrvatskih vladara u ranom srednjem vijeku*
3. Mladen Ančić · *Krunidbe hrvatskih ranosrednjovjekovnih vladara: podrijetlo obreda i značenje*

rasprava

– kratki predah (11.00-11.30) –

(11,30-13,00)

II Hrvatsko Kraljevstvo između Ugarske i Venecije
(predsjeda Ivan Majnarić)

4. Zrinka Nikolić Jakus · *Kraljica Jelena i uloga kraljica u prijenosu vlasti*
5. Zdenka Janeković-Römer · *Dalmatinski gradovi pod krunom Ludovika Velikog: communitates i regnum*
6. Josip Banić · *Mletačka jurisdikcijska država u Istri i Dalmaciji (X.-XIV. st.): legitimacija vlasti i elementi državnosti*

rasprava

– predah za ručak (13.00-14.30) –

(15,00-16,30)

III Kriza ugarske vlasti i potraga za alternativama

(predsjeda Mladen Ančić)

7. Neven Isailović · *Bosanska vlast u Hrvatskoj i Dalmaciji*

8. Luka Špoljarić · *Frankapani i izazov državnosti (1393.-1449.)*

9. Borislav Grgin · *Osmanski pritisak i transformacija ugarske kraljevske vlasti (1464.-1526.)*

rasprava

– kratki predah (16.30-17.00) –

(17,00–18,00)

IV 1102. i 1527. Dvije epizode tranzicije

(predsjeda Luka Špoljarić)

10. Ivan Majnarić · *Pacta conventa: između prošle zbilje, historiografske interpretacije i popularne uporabe*

11. Nataša Štefanec · *Zašto se Cetinski sabor smatra jednim od temelja hrvatske državnosti?*

(18,00–18,30)

Završna rasprava

- večera za izlagače i organizatore –

(restaurant-pivnica „Makedonski merak“, Savska cesta 56)

SAŽETCI

Mladen Ančić
(Sveučilište u Zadru)

Krunidbe hrvatskih ranosrednjovjekovnih vladara: podrijetlo obreda i značenje

Autor u razmatranje problema krunidbe hrvatskih ranosrednjovjekovnih kraljeva polazi od dvaju najpoznatijih krunidbi, s kraja ovoga razdoblja – one kralja Zvonimira 1075. i one kralja Kolomana 1102. U prvome redu zabacuje ideju koja se ukorijenila u lokalnoj historiografiji sukladno kojoj je „hrvatskim vladarima bilo svejedno kako im glasi titula“. Nadalje, utvrđuje glede dvaju spomenutih krunidbi postojanje jasnih razlika, počevši od mjesta krunidbe do, vjerojatno, krune i obreda kojim su spomenuti vladari bili ritualno legitimirani. Temeljem toga autor razrađuje tezu o postojanju starijega običaja/obreda krunidbe, iz vremena vladara dinastije „Trpimirovića“, na tradiciju kojega se Koloman oslanjao. Tražeći ishodište toga običaja autor naznačuje da u ovo vrijeme još uvijek ne postoje potpuno elaborirani obredi krunidbe, kakvi su poznati iz kasnijih vremena srednjega vijeka, te postavlja tezu da je obred bio vezan uz predmet – krunu – kojim je novi vladar bivao okrunjen. Tragom toga zaključka autor upozorava na važnost toga predmeta, krunu, koju je kralj Držislav dobio iz Konstantinopolisa krajem 10. stoljeća, pri tomu naznačujući da krune u Bizantu u ovo doba nisu imale isto ono značenje koje su već dobile u zapadnoj Europi. U tome kontekstu autor razmatra značenje činjenice da se u inventaru dragocjenosti pohranjenih u samostanu Sv. Grgura u Vrani, za koji se sa snažnim argumentima pretpostavlja da je mjesto gdje je bila čuvana kruna Hrvatskoga Kraljevstva, navode dvije zlatne krune, nastojeći k tomu iz predmeta naznačenih u tome inventaru nazrijeti bar konture obreda krunidbe, odnosno tražeći korijenje toga obreda.

Josip Banić

(Inštitut za zgodovinske študije: Znanstveno-raziskovalno
središče Koper)

Mletačka jurisdikcijska država u Istri i Dalmaciji (X.- XIV. st.): legitimacija vlasti i elementi državnosti

Pitanje „državnosti“ i „suvereniteta“ u kontekstu srednjovjekovne geopolitike predstavlja jednu od onih trajno aktualnih historiografskih tema čija je relevantnost u izravnoj sprezi s razvojem suvremenih međunarodnih odnosa i fluidnih (re)konceptualizacija (o)vlasti nacionalnih država. Ovaj rad fokusirat će se na procese izgradnje srednjovjekovne mletačke države na primjerima gradskih komuna Istre i Dalmacije koje su priznavale vlast Venecije. Preispitujući heuristički potencijal analitičkih koncepata poput „države“ i „suvereniteta“ u okviru suvremene medievistike, rad će predstaviti razvojnu putanju mletačke administracije na istočnoj obali Jadrana, s posebnim naglaskom na mehanizme legitimacije vlasti i elemente državnosti u Istri i Dalmaciji od 10. do sredine 14. stoljeća. Kroz analizu pravnih dokumenata, upravnih praksi i institucionalnih struktura, rad razmatra kako je Venecija postupno razvijala svoj model (in)direktne uprave, prilagođavajući ga lokalnim posebnostima i istovremeno održavajući jasnu hijerarhiju vlasti. Rad se oslanja na bogatu arhivsku građu mletačke, istarske i dalmatinske provenijencije, posebice na odluke komunalnih vijeća, dukale i privilegije te registre lokalnih rektora (kneževa u Dalmaciji, podestata u Istri). Kroz komparativnu analizu različitih oblika jurisdikcijske vlasti u istarskim i dalmatinskim komunama, rad pokazuje kako je Venecija uspjela stvoriti održiv model upravljanja koji je konstantno balansirao između centralizacijskih sila i očuvanja lokalnih autonomija. Ovakav pristup omogućuje novo razumijevanje mletačke državnosti na istočnom Jadranu kao složenog sustava jurisdikcijskih odnosa koji nadilazi tradicionalne interpretacije jednostavnog političko-ekonomskog podčinjavanja.

Neven Budak
(Zagreb)

Pitanje državnosti u ranom srednjem vijeku

Može li se u ranom srednjem vijeku, ili uopće u predmodernom doba, govoriti o državama? To je pitanje koje postavljaju najčešće politolozi ili povjesničari koji se bave modernom i suvremenom povijesti. Medievistima, ili uopće povjesničarima predmodernog doba ono se može činiti izlišno, ali olaka uporaba termina “država” pokazuje da to ipak nije ispravno gledište. U britanskoj historiografiji, između ostalih, rasprava o tome što su srednjovjekovne države vodila se prije dvadesetak godina i teško joj se može dodati neka nova promišljanja. Ipak, riječi kojima označavamo državu u hrvatskom i engleskom, ili nekim drugim jezicima, nisu iste, niti im je ista etimologija, pa prema tome ni izvorno značenje. Možemo li onda u našoj historiografiji toj raspravi dodati i neke nove elemente?

Borislav Grgin
(Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Osmanski pritisak i transformacija ugarske kraljevske vlasti (1464.-1526.)

U ovom će se radu pokušati ocijeniti stvaran doseg, značaj i sadržaj promjena u odnosima središnjih državnih vlasti kraljevstva svetoga Stjepana u Budimu te hrvatskih srednjovjekovnih zemalja i njihovih institucija, u burnom razdoblju od 1464. do Mohačke bitke. Poseban naglasak jest na transformaciji banske časti i dužnosti u hrvatskim zemljama tijekom navedenog razdoblja, Godine 1476. otvoreno je polustoljetno razdoblje prakse imenovanja zajedničkih banova za sva tri kasnosrednjovjekovna hrvatska *regna*. U hrvatskoj historiografiji često se isticalo kako je to bio važan element jačanja svijesti o posebnosti hrvatskih zemalja te njihovoj međusobnoj povezanosti u sklopu zemalja krune svetog Stjepana. Integracija na razini obnašatelja najviše političke, upravne, sudačke i vojne časti svakako je imala određenog utjecaja. No domete i dalekosežnost te činjenice ne bi valjalo precijeniti. Radilo se poglavito o provođenju obrambene i administrativne politike središnje vlasti. Objedinjavanju se pristupilo iz praktičnih razloga – zbog uštede resursa, bolje koordinacije ratnih napora na jugoistočnoj bojišnici, jedinstvenog zapovjedništva i slično. Činjenica da se provedeno objedinjavanje poklapalo s onim što mi iz današnje perspektive možemo percipirati kao "okupljanje hrvatstva" ne znači da je to tada bila glavna namjera središnje vlasti, niti uzrok objedinjavanja, već jedna od posljedica, i to ograničenog dometa.

Neven Isailović
(Istorijski institut Beograd)

Bosanska vlast u Hrvatskoj i Dalmaciji

Do uspostavljanja bosanske vlasti u Hrvatskoj i Dalmaciji došlo je u razdoblju i uslijed dinastičke krize koju je u Kraljevstvu Sv. Stjepana izazvala smrt kralja Ludovika 1382. godine. Djelujući godinama u širim okvirima anžuvinske države, bosanski kralj Tvrtko je, nakon izbijanja otvorenog sukoba između stranke kraljice Marije i stranke Ladislava Napuljskog, iskoristio priliku i proširio se na južne dijelove Hrvatske i Dalmacije, kao i na pogranična područja Slavonije. Njegovi će nasljednici nastojati sačuvati te stečevine, s promjenjivim uspjehom. U priopćenju ćemo se osvrnuti na dva razdoblja bosanske vlasti, od 1387. do 1394. i od 1401. do 1408. godine, ispitujući njihove sličnosti i razlike, utvrđujući povezanost sa sukobom Sigismunda Luksemburškog i napuljskih Anžuvina i razmatrajući širi regionalni kontekst. Pažnja će se obratiti i na pitanje prirode te vlasti, odnosno je li ona ikada bila *de iure* ili samo *de facto*, kao i na realne razmjere njezinoga teritorijalnog dobačaja. Bit će razmotrena i uloga glavnih aktera tog privremenog bosanskog proširenja, prije svih kralja Tvrtka i vojvode/hercega Hrvoja Vukčića, te suradničkih mreža koje su oni izgradili među bosanskim, ali i hrvatskim plemstvom i predstavnicima dalmatinskih gradova. Najzad, bit će riječi i o izravnim i neizravnim posljedicama bosanske vlasti, te njezinoj recepciji i percepciji među domaćim višim i nižim plemstvom.

Zdenka Janeković-Römer
(Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku)

Dalmatinski gradovi pod krunom Ludovika Velikog: *communitates i regnum*

Ulazak dalmatinskih gradova pod vlast ugarske krune 1358. godine otvara niz pitanja o odnosu kraljevske i komunalne vlasti, teritorijalne države-monarhije i gradskih komuna s vlastitim institucijama, pravnim sustavom, organizacijom javne vlasti i poimanjem suvereniteta. Ne dovodeći u pitanje dobrobiti integracije gradova s hrvatskim zaleđem, u članku se namjerava ukazati na probleme do kojih su dovele suprotnosti i različita očekivanja kraljevske i gradskih vlasti. Poznato je da su se dalmatinski gradovi nakon prvog oduševljenja oslobođenjem od mletačke vlasti našli pred financijskim, vojnim, pravnim promjenama i zahtjevima kraljevske vlasti koji su bili u neskladu s njihovim očekivanjima, tradicijom, pravnim sustavom, financijskim mogućnostima. To je pitanje usko povezano s idejom i iskustvom državnosti bitno različitim od poimanja državnosti u centralističkoj monarhiji Ludovika Velikog, koje proizlazi iz rascjepkanosti političke moći karakteristične za srednji vijek. S jedne je strane kralj, gospodar i vladar svoga kraljevstva i svih podanika, koji želi unificirati način vladanja na čitavom svom teritoriju, a s druge strane su gradovi koji su razvili specifičan politički ustroj i svijest o vlastitoj pravnoj osobnosti. U danim okolnostima oni priznaju kraljev suverenitet koji jamči mir i donosi neosporne dobrobiti, ali nužno krnji njihov poredak, jurisdikciju i proračun.

*Ovo istraživanje sufinancirala je HRZZ u okviru projekta " Pluralitet aktera u Dubrovačkoj Republici: politika i društvo, institucije i praksa (PLURACTA)IP-2022-10-4560

Ivan Majnarić
(Hrvatsko katoličko sveučilište)

***Pacta conventa*: između prošle zbilje, historiografske interpretacije i popularne uporabe**

Kao jedna od središnjih tema hrvatske medijevistike i institucionalne historiografije, *Pacta conventa* je bila česta tema znanstvenih, a u posljednje doba osobito znanstveno-popularnih razmatranja. Pritom je, međutim, primjetan sve veći jaz između znanstvenih zaključaka – spoznajno bitno nadopunjenih u posljednja tri desetljeća – te popularne predodžbe koja stereotipno, površno i iskrivljeno reproducira samo pojedine aspekte državničkog značaja Pacta. U oblikovanju potonjeg veliku su ulogu odigrale historiografske interpretacije, napose iz druge polovice 19. stoljeća i s početka 20. stoljeća, ali i ograničena sposobnost hrvatskoga kolektivnog sjećanja tijekom 20. stoljeća u primjerenom suočavanju sa srednjovjekovnom poviješću. U tom kontekstu srednjovjekovna prošlost mimo znanstvenih spoznaja, postaje ponajprije poligon za projiciranje i iskazivanje želja i potreba sadašnjice. Sukladno navedenom izlaganje će poći od kontekstualizacije Pacta u srednjovjekovnoj zbilji, a potom ukratko pratiti oblikovanje njezinih interpretacija i uporaba do današnjice, s naglaskom na kontekst postanka historiografskih interpretacija te posljedičnog stasanja popularne predodžbe.

Zrinka Nikolić Jakus
(Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Kraljica Jelena i uloga kraljica u prijenosu vlasti

U izlaganju će se razmotriti uloga žena iz vladarske obitelji u tranziciji vlasti u srednjem vijeku. Posebna pažnja posvetit će se supruzi kralja Zvonimira – njezinom identitetu, kontekstu u kojima se javlja u izvorima i ulozi koju je imala ili joj je pripisivana u tranziciji vlasti. U hrvatskoj historiografiji se obično smatralo da je ugarska dinastija iskoristila krvnu vezu s udovicom da bi se pod izlikom zaštite njezinih prava uključila u borbu za stjecanje hrvatskog prijestolja iako s obzirom da nije bilo živih muških potomaka u trenutku kraljeve smrti za to nije bilo pravne osnove, jer je udovica, kako pokazuju brojni primjeri hrvatskog srednjovjekovlja, mogla vladati jedino u ulozi regenta za maloljetnog sina. U posljednje vrijeme upozoravalo se na razmjerno kasni spomen Zvonimirove udovice kao princeze dinastije Arpadović, te kontekst legitimizacije dinastičke politike dinastije Anjou. U izlaganju će biti naglasak na pitanju je li sama kraljeva udovica odnosno veza s njom uopće mogla imati pravo na prijestolje i u slučaju da nema djece te tako omogućiti legitimitet novom vladaru ili se radi o specifičnom slučaju.

Luka Špoljarić
(Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Frankapani i izazov državotvorstva (1393.-1449.)

U pregledima hrvatske srednjovjekovne i ranonovovjekovne političke povijesti lokalni magnati redovito igraju ulogu protagonista ako ne i nacionalnih heroja. Gotovo pola tisućljeća, od početka 13. stoljeća pa sve do 1671. godine, razne su magnatske obitelji dominirale različitim dijelovima hrvatskog prostora, stvarajući autonomna politička središta i vladajući u nekim razdobljima, posebno kasnog srednjeg vijeka, bez ikakva kraljevskog nadzora. Najčešće se njihova vlast opisuje terminima posjedovnog prava kao “baština”, “patrimoni”, “državina”. Ipak, možemo li govoriti o njihovoj državotvornoj politici? Ako promatramo razdoblje kasnog srednjeg vijeka, o kraljevskim ambicijama Šubića Bribirskih već je u hrvatskoj historiografiji dosta pisano. No što je s Frankapanima? Iako se prva polovica 15. stoljeća – vrijeme kneza Nikole i mladosti njegovih sinova do podjele posjeda (1393.-1449.) – često naziva razdobljem vrhunca njihove moći, dosad se nije puno raspravljalo o prirodi njihove nagle ekspanzije i konačnim političkim ambicijama. Cilj je ovoga izlaganja razmotriti obzore mogućnosti Frankapana, smještajući njihovu politiku u širi kontekst magnatskog ekspanzionizma i državotvorstva kako na istočnoj tako i na zapadnoj jadranskoj obali tijekom prve polovice 15. stoljeća. Ističući prvo kontekst slabljenja kraljevske vlasti na tim prostorima, osvrnut ću se na proces teritorijalne ekspanzije, ulogu kapitala i birokratskog aparata, te pokušaje pravnog legitimiranja statusa i teritorijalnih stečevina. Na koncu ću razmotriti ograničenja koja su priječila Frankapane i ostale susjedne magnate u ostvarivanju njihovih državotvornih planova te metode kojima su ih nastojali nadići.

Nataša Štefanec
(Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Zašto se Cetinski sabor smatra jednim od temelja hrvatske državnosti?

Slijedeći dominantnu matricu tradicionalne političke povijesti, hrvatska historiografija već stoljećima smatra Cetinski sabor jednim od ključnih događaja za povijest hrvatske državnosti, štoviše, tretira ga kao događaj s kojim počinje nova era. Susjedne historiografije ne pridaju mu toliku važnost, smatrajući izjašnjavanje u Cetinu rubnim dijelom šire priče oko izbora kralja u Ugarskoj - krunjenja Ivana Zapolje (Szapolyai János) za ugarskog kralja 11. studenog 1526. i izbora Ferdinanda Habsburškog za ugarskog kralja na izbornom saboru 16. prosinca 1526. Cetinski je sabor u hrvatsko-slavonskom regionalnom kontekstu imao itekako važne političke reperkusije u vidu izbora stranog vladara, političkog raskola hrvatskog i slavonskog plemstva na dvije struje i dugogodišnjeg internog sukoba zbog kojeg su Osmanlije lakše zauzele goleme dijelove hrvatskog i slavonskog prostora. Ipak, nedostaju monografije koje bi temeljito istražile političke, vojne i ekonomske aspekte te dugoročne reperkusije toga događaja. Nije dostatno istražena ni uloga Frankopana, tada najjače hrvatske obitelji, koja je zajedno sa bivšim banom i zagrebačkim biskupom Šimunom Erdődyjem, pristala uz Zapolju. U izlaganju ću prezentirati događaje koji su neposredno prethodili Cetinskom saboru, a koji mogu egzemplificirati koliku su važnost okupljanju u Cetinu pridavali hrvatski plemići, a koliku Habsburgovci. Također ću, na temelju dugoročnog razvoja institucija Hrvatskog i Slavonskog Kraljevstva, prezentirati kako je izbor Habsburgovaca pomogao u održanju Kraljevstava, ali i zbog čega je prevenirao proces razvoja ranomoderne države na hrvatskom prostoru.

Trpimir Vedriš
(Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Dvor hrvatskih vladara u ranom srednjem vijeku

Polazeći od problema rekonstrukcije ustroja i podrijetla dvora ranohrvatskih kneževa, rad ima dvostruki cilj: uočiti tendencije u recentnoj historiografiji glede ranosrednjovjekovnih dvorova i u tom svijetlu ocrtati konture razvoja dvorova hrvatskih vladara od početka 9. do sredine 11. stoljeća. Iako su dvorovi i dvorjani ranosrednjovjekovnih vladara igrali važnu (često simboličku) ulogu u raspravi o hrvatskoj državnosti u „doba narodnih vladara ” – poglavito tijekom procesa „izgradnje nacije” – moglo bi se reći da sama pojava dosad nije temeljito istražena i protumačena. Sačuvane ranosrednjovjekovne povelje hrvatskih knezova, u kontekstu drugih ranosrednjovjekovnih svjedočanstava, nude dovoljno materijala za rekonstrukciju temeljnih obrisa procesa njihova nastanka, podrijetla, ranih utjecaja i razvoja. Nedavni porast zanimanja za podrijetlo, funkcioniranje i simboličke uloge ranosrednjovjekovnih dvorova pruža relevantan komparativni materijal i inspirativan poticaj za smještanje dvorova hrvatskih vladara u njihove europske i regionalne perspektive. U tom kontekstu osobit naglasak stavit ću na vrednovanje stavova o hrvatskim ranosrednjovjekovnim dvorovima i državnosti u recentnim radovima Francesca Borrija i Stéphanea Gioannija.

